

Sayı: III

1936

TÜRK TARİH, ARKEOLOJYA VE ETNOGRAFYA DERGİSİ

KÜLTÜR BAKANLIĞI TARAFINDAN NEŞROLUNUR

DEVLET BASIMEVİ, İSTANBUL, 1936

AYASOFYA
NARTEKS MOZAIKLERİ
1932 DE YAPILAN İŞ

Türkiye hükûmetinin Amerika Bizans Enstitüsüne Ayasofya mozaiklerinin meydana çıkarılması ve muhafazası hususunda müsaade itası hakkındaki emri haziran 1931 de Ankarada Vekiller Heyeti tarafından verildi. O zaman Maarif Vekili bulunan Esat, İstanbul Meb'usu ve sabık İstanbul Müzeler Müdürü Halil Etem, Asariatika ve Müzeler Müdürü Dr. Hâmit Zübeyr, İstanbul Müzeleri Müdürü Aziz iptidadanberi ve devamlı surette kıymetli rey ve teşviklerle ve büyük bir şevk ile bize yardım ettiler. Türkiye Hükûmeti memurlarının tükenmez lütfkârlıklarına karşı lâyük olan şükranı ifade etmek imkânsızdır.

Bir zamandanberi Enstitü âzalarının uğraşmakta oldukları mozaik tetkikine camiin narteksinde 1931 Birincikânundan itibaren ciddiyetle devam edildi. Bu iş için İstanbulda çelik ray üzerinde her tarafa döner tekerleklerle yürüyen 13 metre yüksekliğinde çelik bir iskele yapıldı. İleri geri kayar iki kat sahanlığı bulunan bu iskele narteksin tonozuna kadar yetişir ve transversal kuşaklara değmeksizin hareket edecek surette imal edilmiştir. Her iki sahanlığı bez ile örtülü olup camiin elektriği ile tenvir ve teshin edilir. Birincikânun 1931 ile nisan 1932 arasında mozaiklere dokunmadan evel narteksin tonozlarında ve duvarlarındaki mozaiklerin sathının tamamı itina ile tetkik edilerek fotoğrafları çekildi. Nisanın 6 sında Venedikli mühendis Signor Marangoni'nin tavsiye ettiği iki usta mozaikçi, Signor Gregorini ve Signor Benvenut İstanbula geldiler. Aynı zamanda mühendis Marangoni de gelip bir hafta kalarak temizlemenin teknik işini tasvip etti.

Bunun üzerine narteksin doğudaki duvarının batı kiblesindeki birinci maberde işe başlandı. Bu tarihten itibaren narteksdeki mozaikler bir usul üzere sürekli bir işleme altına alındı. Bu işin sürdüğü müddet Mîmar Macit Asariatika Müzesini temsil ediyordu. 18 ağustosta Venedikli ustalar mukaveleleri bittiğinden İtalyaya döndüler. Bundan sonra fotoğraf çekmek ve narteksin süslerini ölçmek ve saire gibi bu teşebbüse ait faaliyetler ve tetebbülere 6 eylüle kadar devam edilerek o tarihte iskele söküldü ve camideki çalışma gelecek bahara bırakıldı.

Bay Esat ağustosun birinde ve üçünde olmak üzere iki kere cami ziyaret ve mozaikleri bizzat tetkik etti; o vakit Evkaf Başmühendisi bulunan Fikri tetkik heyeti reisi sıfatile müşahedatını hükûmete bildirdi. Türkiye Reisi Cumuru Ankarada 11 ve 12 temmuzda Enstitü Müdürünü kabul ve kendilerine arzedilen malzemeyi tamamen tetkik ettikten sonra tasviplerini izhar buyurdular.

NARTEKS

Ayasofya narteksi dörder dilimli tonoslu dokuz mabere bölünmüştür. Her maberden camiin içine girilir, yani büyük orta kapıdan olduğu gibi şimaldeki dört küçük ve cenuptaki dört küçük kapıdan da girilir. Narteksteki mozaikler bilhassa İsviçre İtalyanlarından Gaspere ve Giuseppe Fossatinin işçiliklerindeki meharet sayesinde muhafaza edilebilmiştir. Bunlar 1847 - 1849 yıllarında Sultan Abdülmecit emrile camii tamir ve mozaikleri korumak için tanzif edildiler, ve nezaretleri altında narteksin kubbeli tavanı levhalarındaki ve kemerlerin içindeki ve camiye girilen kapıların üstündeki lünetleri kaplıyan mozaikler, kemerleri süsleyen oymalı pervazlar ve pencereleri çerçeveliyen akantus nakışlarının hepsi yenilendi. Mozaiklerin dağıldığı belli olan yerlerde düşmüş Parçaların bıraktıkları boşluklara alçı doldurularak, henüz yerinde kalanları da tutturmak için etrafı sıvanmış, bazen de mahallî tersimat için acele ile kanatlı kenetler, hatta maalesef demir çiviler bile kullanılmıştır. Fossatiler tarafından nartekse original resimler ithal edilmemiş. 1932 de satırlarının üzerine ilâve edilen yağlı boya nakışlar kaldırılınca ne bir Türk san'at eseri, ne de eski veya değerli hiçbir eser tahrip edilmedi. *Evliya Çelebi XVII inci asırda mozaikleri görmüş ve tarif etmiştir. Binbaşı Cornelius Loos tarafından 1710 gibi geç bir tarihte çizilen taslaklar saliplerin o tarihte meydana olduğunu gösterir. Narteksteki Bizans tezyinatı XVIII inci asırdan evvel örtülmemiş olduğu bu suretle anlaşıldığı gibi Fossatilerinkinden daha eski bir örme izi mevcut değildir.*

Camiin narteksi dokuz bölüğe bölünmüş ve herbirinin üstüne dört kavisli kemer kurulmuş olup bunlardan karşılıklı olan iki büyük kemer narteksi çaprazlar, keza karşılıklı olan iki küçük kemerde narteksin duvarlarını tetvic etmektedir. Yer plânının dokuz bölüğünün her birinin üstüne tonoslu bir örtü tekabül etmektedir.

Narteksdeki mozaiklerin, [orta E lünetini dolduran portre müstesna olarak] binanın Justinian devrinde (532 - 7) inşa edildiği zamana ait olduğu şüphesizdir. Haçlar Justinian'ın Monophysitleri resmî kiliseye alıştırarak hükûmette kendi yerini sağlamak için binanın bütün ilk iç süsüne verdiği karakter hakkında da bir ipucu vermektedir. Tavanın geniş çiçekli motifler ve enlemesine kemerlerdeki tekerlekler ve değirmenler Mısırın altıncı asır Kibî mezarlarındaki kumaşlar ve elbiselerde görülen ve aynı muhtelif renklerde ve şekillerde olan resimlerle mukayese edilmelidir. Kubbe çeşiti altın kumaştan bir otağ gibi gerilmiştir. Tafsilâtlı resimlere müracaat etmeden bu işi lâykile anlaşılabilir surette tarif etmek mümkün değildir. Halbuki bu resimlerden bahsetmek istimali bu raporumuzun şumulünü aşmış olacağından şimdilik tezyinatın teferruatından sarfınazar edilmiştir.

Orta lünetin (E) tetkikından anlaşıldığına göre aradaki mozaikler narteksin sair kısımlarındakilere nisbetle daha geç bir devre aittir. Daha erken bir devir mozaiklerinin kesilip çıkarıldığı ve yerine sonradan başka birinin konduğu belli idi. İhtimal İznikte olduğu gibi, kesilip çıkarılan resim basit bir salipten

ibaret olup evvelce nartekste başka bir mevzu görülmemiştir. Sahanın ortasında takriben iki adam boyundaki bir Mesih şekli gösterilmektedir. Tam yüksekliği, hâleden hariç 2 metre 15 santimdir. Mesih giyimli ve hâleli olarak yüksek ve geniş arkalı bir tahta oturmuştur. Sağ elile takdis ediyor, sol elile sol dizine dayalı açık bir kitap tutuyor. Ayağı tahtın önüne konmuş bir ayak iskemlesine dayalı mesihin sağında daha küçük mikyasta, maamafih tabii cesametinin bir buçuk mislinde bir şekil diz çökmüş bir küppeli imparatoru tapınırken göstermektedir. Baş bir hâle ile çevrilmiştir. Lünetin her iki tarafında boşlukta tahtı kanatlıyan birer medalyon olup herbirine tabii büyüklükte bir şeklin başı ve omuzları vardır. Solumuzdaki koyu mavi maphorion giyinmiş bir kadın, sağımızdaki kanatlı, eli âsalı bir melek görünüyor. İmparatorun bedeninin hareketinden secdeye kapandıktan sonra biraz kalktığı ve şimdi ellerini tazarru' vaziyetinde kaldırdığı anlaşılıyor. Boynundan geçen çizgi imparatorun başkaldırma hareketile derinleşmiştir. Gözleri, karşısındaki haşmetten çevrilerek tefekkürde temerküz etmiştir.

Bu yüzü sikkelerdeki imparator resimlerle mukayese edersék *bükümdarın Leo VI. (886 - 912) olduğunda tereddüt edemeyiz*. Sikkelerdeki muayyen portrelerle temin edilen bu teşhis, 1200 den Novgorodlu Anthony'nin doğrudan doğruya şehadetile Berlin müzesindeki fildişile, ve *Basil I. in* eserleri hakkında Kostantin tarafından tanzim edilen fihristte kaydı mevcut olmaması ile de teyyüt etmektedir.

İmparatorun portresinin hakikate benzeyişi ve elbisesinin teferruatı bu mozaiklerin sâniinin kabiliyetini gösterdiği gibi bunları tasvirde gösterilen realizmden imparatorun esvaplarını da pek yakından tanıdığı anlaşılmaktadır. Diğer cihetten, evvelce Justinian II devrinde (685 - 711) imparator sikkelerinde ve daha evvel de nakışlarda görülmüş olan bu Mesih şekli nazarı ıttılamızda arzedilen en büyük san'at eserleri gibi daha eski bir tipe istinat ettiği muhakkaktır. Ressam, itibarî bir şeklin şartları içinde çalışmakla hem serbest hem de bağlıdır: Tevarüs ettiği vezin ve ahenklere sadık kalan şair gibi. İbda kuvvetlerini, dehâlarını edebileştirecek olan mecralardan idare etmek vazifesinin ilcasiledir ki bu kuvvetler tecelli eder. Portre öyle değildir. Bunda inzıbat ressamın şahsî görüşünün mahiyetini ve bu görüşü ifade etmekteki kuvvetini meydana çıkarır. Bir hükümdarın hükümdar kalarak kendisini metbuu önünde küçültmesi burada bir mozaik çevresi içinde şaşmaz bir muvaffakiyetle ve canlı bir duygu ile gösterilmiştir. Bu değerli portre bundan böyle beşerî muvaffakiyetler arasına ithal edilmiştir. Renkli bir eserin fotoğrafla gösterilmesi her nekadar nakıs kalırsa da hiç olmazsa aslını narteks zemininden hiçbir vakit mümkün olamayacak bir surette göstermektedir *Salzenberg* tarafından verilen izahat ancak bir digaramdan ibaret olup eserin mahiyeti hakkında bir fikir veremez.

Orta lünette toplu resim, tepşir şahıslarını göstermek ihtimalile beraber kat'iyetle bir Deisis veya bir tepşir sahnesi olarak telâkki edilemez. Zira İmparatorun 6 ıncı Leon olduğu kabul edilince çevenlerde gösterilen şahısların Berlin fildişindekilerden - taç giyerken gene imparatorun yanında bulunanlardan

başkaları olmadığı da kabul edilmelidir ki, bunlar da sağlığında daima koruyucuları olan Meryem'le Cebrail'dir.

Camiin mozaiklerinden alınan derslerin telhisi anı henüz gelmemiştir. Şimdiye kadar icra edilen tetkikattan hâsıl olan netice şudur: Orta lünetteki büyük mozaikin ifade ettiği mana itibarile, ehemmiyetli narteksdeki diğer tezyinatın hepsinden üstündür. Bunların hepsi için de şunu diyebiliriz ki *payitaht ustalarının eserleri karşısındayız*; bunlarla, meselâ muasır İtalyan mozaikleri mukayese edilince bunlardan muktebes ve eyalet işi gibi kalır. Neticede şunu söylemeli ki, mozaikleri örten boya kaldırılmış, fakat hiçbir mozaik yerinden çıkarılmamış ve hiçbir yenilik ilâve edilmemiştir. Bugün narteksde görülen, Bizans devrinden kalma mozaiklerdir; temizlenmiş ve tersim edilmiş fakat hiçbir şey çıkarılmamış veyahut ilâve edilmemiştir.